

ELENA BALIUTYTĖ

Antano Venclovos literatūros kritika

Anotacija: Straipsnyje nagrinėjama Antano Venclovos literatūros kritika, apimanti pirmosios Lietuvos Respublikos ir sovietinės okupacijos laikotarpius. Apibūdinamos estetinės pažiūros, kritikos metodologija, atkreipiamas dėmesys į jų raidos momentą bei tai lėmusius ideologinius veiksnius. Trumpai charakterizuojama kritikos situacija Venclovai 1925 m. pradėjus literato kelią. Kaip formalistinės analizės pavyzdys straipsnyje plačiau komentuojama jo studija apie Antano Vienuolio „Paskenduolė“, o sociologinis metodas pristatomas analizuojant diplominį darbą „Simbolizmas lietuvių lyrikoje“. Nemaža Venclovos sovietinio laikotarpio literatūros kritikos dalis buvo labiau proginio pobūdžio (jubilineiniai rašiniai, nekrologai, prisiminimai) ir straipsnyje detaliau neaptariama.

Raktažodžiai: literatūros kritika, sociologinis metodas, formalistinis metodas, Antanas Venclova.

Straipsnio objektas – Antano Venclovos (1906–1971) literatūros kritika – apima tarpukario nepriklausomos Lietuvos ir sovietinį laikotarpį. Tyrimo tikslas – apibūdinti Venclovos literatūros kritiką: išryškinti jo estetines pažiūras, nusakyti kūrinio vertinimo kriterijus, kritikos metodologiją. Norėjome atkreipti dėmesį į Venclovos estetinių pažiūrų bei jo kritikos metodologijos raidos momentą bei įvardyti jį lėmusius veiksnius, iškelti buvusias tos raidos alternatyvas. Dėl šios priežasties straipsnyje daugiau dėmesio skyrėme nepriklausomos Lietuvos laikotarpiui, t.y. Venclovos literatūrinės karjeros pradžiai. Norėdami parodyti, kad prieš tapdamas įsitikinusiu kairiuoju ir realizmo estetikos adeptu – jis kurį laiką buvo „formalistas“ (kritikoje) ir ekspresionistas (kūryboje) – plačiau komentavome jo studiją „A. Vienuolio „Paskenduolė“: Mėginimas tirti formaliniu metodu“ (1929); pasaulėžiūrinį, estetinį ir metodologinį Venclovos lūžį „ilustravome“ jo diplominiu darbu „Simbolizmas lietuvių lyrikoje“ (1932), kuriame, be vyraujančio sociologizmo, dar esama ir kitų literatūros kūrinio tyrimo metodų (komparatyvizmo, istorinio kultūrinio pasakojimo). Dvi diplominio darbo dalys,

kaip atskiri straipsniai, vėliau buvo išspausdintos periodikoje. Kodėl ir kaip šis „kairysis“ lūžis ištiko ne tik Venclovą, bet ir dalį jauniausios nepriklausomos Lietuvos kartos, pavadintos trečiafrontininkais, yra plačiai komentuota sovietmečio literatūrologijoje.

Lietuvių literatūros kritikos dvitomyje 1930–1932 metai laikomi ir visos lietuvių literatūros kritikos kaitos riba. „Pažangaus rašytojo“ pasaulėžiūros ir estetikos bruožai išryškinti Vytauto Galinio monografinėje apybraižoje *Antanas Venclova* (1958) ir Kazio Ambraso studijoje *Pažangioji lietuvių kritika* (1966), kurioje, beje, yra Venclovos (ir kitų „pažangiečių“) išsami kritikos darbų bibliografija iki 1940 m. birželio, t.y. iki sovietų okupacijos pradžios. Literatūros istorijose (ir sovietmečio keturtomėje bei dvitomėje, ir Prano Naujokaičio, ir Vytauto Kubiliaus) Antanui Venclovai–kritikui, lyginant su poetu ir prozininku, skiriama nedaug vietos. Vėl nepriklausomybę atgavusioje Lietuvoje Venclova, suprantama, „aktuali“ autoriumi netapo: tik 100-ųjų gimimo metinių proga (2006) įsidrąsinta organizuoti jam skirtą konferenciją. Todėl šiame straipsnyje mums rūpėjo „išdidinti“ ne Venclovos sovietmečio kritikos, vadinamojo socialistinio realizmo, etapą, o tuos pirmuosius penkerius jo literatūros kritikos metus: nuo pirmosios recenzijos pasirodymo (1925) iki „Trečio fronto“ redaktoriaus pareigybės (1930–1931). Todėl mums atrodė svarbu ir trumpai apibūdinti trečiojo dešimtmečio literatūrinį kontekstą, t.y. tą aplinką, į kurią taikė ar, tiksliau, nuo kurios stengėsi atsiriboti Vytauto Didžiojo universitete humanitarines studijas (1925–1932) pradėjęs Venclova. Taigi mūsų tyrinėjimas savo metodika būtų artimas istorinės kultūrinės mokyklos praktikai, kur, norint atskleisti reiškinių esmę, gilinamasi į jo genezę bei raidą, t.y. į istorinius, kultūrinius, literatūrinius ir kitokius kontekstus.

Venclovos literatūrinė karta buvo bene pirmoji, kuri ideologinėmis ir estetinėmis nuostatomis taip ryškiai suskilo į dvi dalis. Vieni iš jų (Juozas Ambrazevičius, Jonas Grinius, Juozas Keliuotis, Antanas Vaičiulaitis), susibūrę apie almanachą *Granitas* (1930) bei žurnalą *Naujoji Romuva* (1931–1940), veikiami neokatalikybės idėjų, rinkosi modernizmo estetiką, kūryboje akcentavo intuityvumą, iracionalumą, vaizduotę, dvasinio prado dominantę. Čia daug dėmesio buvo skiriama menininko kūrybinėms galioms, asmenybei – kūrinio individualumo šaltiniui. Kritikos straipsniuose remiamasi estetiniu išgyvenimu, kuris traktuojamas kaip subjekto ir objekto sutaptis. Artimi šiai estetikai būtų ir tos pat kartos „pjūvininkai“ (Petras Juodelis, Jonas Kossu-Aleksandravičius, Antanas

Miškinis), nors ir atviriau angažavęsi savajam laikui bei tautinio valstybingumo ideologijai. Beje, šį pagilintą estetikos supsichologinimą iš esmės buvo pradėję jau vyresniosios kartos kritikai Vincas Mykolaitis ir Balys Sruoga, pramynę kelią į Vakarų Europos universitetus ir sugrįžę su Wilhelmo Dilthey'aus, Benedetto Croce's estetikos idėjomis.

Kita, Venclovos žodžiais, trečiosios kartos dalis, kuriai priklausė ir jis pats bei kiti kairieji literatai (Kostas Korsakas, Petras Cvirka, Kazys Boruta, Jonas Šimkus, Valys Drazdauskas, Vladas Būtėnas, Vincas Žilionis), užėmė priešingas pozicijas: jie buvo prieš subjektyvumą ir psichologizmą – ir mene, ir kritikoje; iš pradžių, „Trečio fronto“ laikotarpiu, jie palaikė ideologiškai angažuotą avangardizmą, jų vadintą „konstruktyvizmu“, „neorealizmu“ (kurį turėjo sudaryti realizmo, ekspresionizmo ir futurizmo elementų sintezė), vėliau akcentavo literatūros ir gyvenimo ryšį bei tradicinio realizmo estetiką, savo meninį metodą pavadinami kritiniu realizmu. Vaduodamiesi iš vokiškojo ekspresionizmo įtakos jie gręžėsi į Rytus, socialėjo, ideologiškai konkretėjo studijuodami rusų revoliucinių demokratų (Visariono Belinskio) ir marksistų (Georgijaus Plechanovo) raštus. Iš čia apie „Trečią frontą“ susibūrę kairieji perėmė sociologinę meno sampratą, pagal kurią literatūra yra gyvenimo atspindys, realizmas – pažangiausia meno forma, nes geriausiai atliepia tikrovės „veidrodžio“ principą; joje akcentuota klasinė meno prigimtis, tipiškumo sąvokos reikšmė, suabsoliutintas ir suprimityvintas meno poveikis visuomenei, kai literatūra laikoma tik socialinės ir politinės kovos įrankiu; į meno autonomiškumą nekreipiama dėmesio. Toks suabsoliutintas meno determinizmas dabar vadinamas vulgariuoju sociologizmu. Pagrindinis šio kairiųjų sambūrio kritikas buvo Kostas Korsakas, nuo 1933-ųjų redagavęs *Kultūros* (1923–1941) žurnalą ir iki sovietinės okupacijos pradžios išleidęs tris kritikos straipsnių rinkinius (*Straipsniai apie literatūrą*, 1932; *Kritika*, 1936; *Rašytojai ir knygos*, 1940).

Venclova savęs kritiku profesionalu nelaikė. Dar studijų metais išleidęs dvi poezijos (*Sutemų skersgatviuos*, 1926; *Gatvės švinta*, 1927) ir apsakymų (*Beržai vėtroje*, 1930) knygas, du kritikos straipsnių rinkinius (*Laikas ir rašytojai*, 1958; *Epochos vėjas*, 1962) jis parengė tik sovietiniais metais, ir juose dominuoja sovietiniais metais parašyti tekstai. Nepriklausomoje Lietuvoje parašytiems kritikos darbams skirta Venclovos *Raštų* serijos dešimtoji knyga *Literatūra ir liaudis* (1974), kurios didesnę pusę sudaro tekstai apie užsienio autorius ir jų kūrybą (dar 49 šio laikotarpio rašiniai, daugiausia anotacijos, replikos, trumpos infor-

macijos, liko periodikoje). Domėjimasis pasaulio literatūra bei jos populiarinimas apžvalgų, informacijų, recenzijų, anotacijų forma yra išskirtinis Venclovos literatūros kritikos bruožas. Jis dar „Trečio fronto“ laikais parašė studiją *Upton Sinclair: Gyvenimo ir kūrybos bruožai* (1931), vėliau – biografinę apybraižą *Audringas François Villono gyvenimas* (1934) bei daugybę apžvalginių informacinių straipsnių: apie François Rabelais, Marką Twainą, Anatole'į France'ą, Henriką Ibseną, Nikolajų Gogolį, Maksimą Gorkį, Vladimirą Majakovskį ir kt. Vertimų į lietuvių kalbą proga rašė apie Reinio ir Matisso Kaudzyčių romaną *Matininkų laikai* bei apie *Latvių novelių* rinkinį (abi knygas vertė Korsakas), taip pat suomių prozos antologiją *Šeši suomiai* (vertė Šimkus). Venclova net sudarė bibliografiją *Pasaulio grožinė literatūra lietuvių kalba (nelietuvių autorių vertimų ir raštų apie nelietuvių literatūras bei atskirus autorius bibliografija, 1823–1932)*, išspausdintą *Bibliografijos žiniose* 1936–1939 m. Sovietiniais metais daug keliaavęs po įvairias Vakarų šalis, jau nekalbant apie Sovietų Sąjungos respublikas, Venclova buvo pažįstamas ne su vienu garsiu rašytoju; aprašyti tokių susitikimų įspūdžiai, drauge su prisiminimais apie artimiau pažintus savo kolegas, sudaro žymią jo kritikos raštų dalį. Bet šie darbai liks už mūsų dėmesio ribų, nes tai, griežčiau tariant, nėra tikroji kritika.

Pats Venclova skeptiškai vertino subjektyviais įspūdžiais paremtą ne metodo kritiką, nes tikrąja kritika laikė objektyviais kriterijais paremtą sprendimą apie kūrinį. Vis dėlto pirmosios jo recenzijos buvo kaip tik tokie subjektyvūs sprendiniai. Bene pirmoji recenzija (pasirašyta „Stud. A.Venclova“) buvo apie aštuntąjį *Baro* numerį, kurioje kritiškai komentuoti jame išspausdinti kūriniai, o visas numeris pavadintas „perdėm ‚emeritų‘“ raštais. Ypač kritiškai atsiliepta apie Maironio kūrinį: „Savo laiku Maironis savo raštais padarė labai naudingą tautai darbą, daugelio lietuvių širdyse žadindamas patriotizmą. Dabar, deja, jo kuriami kūriniai [...] jau nebeturi tos ugnies, kaip seniau, yra neryškūs, nublukę: – jie jau nebeatatinka mūsų dienų gyvenimo ir *meno* reikalavimams. Maironis nuseno“¹. Galbūt vėliau Venclova dėl tokios studentiškos narsos gailėjosi, nes ši recenzija daugiau niekur nebuvo perspausdinta. Anotuodamas ir komentuodamas kitų dviejų *Baro* numerių publikacijas jis kritiškai vertino „eilėtą poeziją“ (Juozo Tysliavos, Juozo Mikuckio, Petro Vaičiūno), išimtį darydamas Vinco Mykolaičio-Putino *Pesimizmo himnams*. Juozapo Albino Herbačiausko *XIII*

1 Stud. A.Venclova, „8-as *Baras*“, *Lietuvis*, 1925, Nr. 34, p. 12.

kapinynų simfonija skaitytoją, recenzento nuomone, tikrai užmigdys, o Mykolo Vaitkaus *Tvanui* neužtekęs kantrybės. Bet pagal Augustino Griciaus „nuskaustųjų ir pažemintųjų gyvenimo apysakaitę“ pranašavo jam „nemažo rašytojo“ ateitį. Apibendrinamas numerio publikacijų daromą įspūdį teigė, kad „trūksta *jaunos dvasios*, kuri yra būtina kūrybos sąlyga“².

Pirmojo Salomėjos Nėries rinkinio recenzijoje Venclova konstatavo poetinės formos neįvairumą ir vidaus kompozicijos stoką, išskyrė geriausius ir prasčiausius eilėraščius, bet nebuvo kategoriškas: „Kritika yra labai reliatyvus dalykas“³, nes joje esą daug subjektyvumo. Jo nuomone, kritika galėtų išvengti šių ydų tik moksliskai tyrinédama kūrinių architektoniką, formos dalykus. Tai Venclova ir pabandė daryti viename iš ankstyvųjų savo kritikos darbų – studijoje „A. Vienuolio ‚Paskenduolė‘: Mėginimas tirti formaliniu metodu“. Straipsnio pradžioje suminėjęs keletą kūrinių tyrimo būdų (biografinį, impresionistinį, sociologinį marksistinį), autorius renkasi, jo žodžiais, formalinį metodą, kuris į literatūros kūrinių žiūrį „kaip į žodinės medžiagos organizaciją“, kuriam rūpi, kaip kūrinys „padarytas“. Nors straipsnyje rusų formalistai ir necituojami, bet pats tokio tyrinėjimo sumanymas turbūt bus įkvėptas būtent jų darbų. Iš pradžių priminęs, kad „kiekvienam kūriniui socialinės sąlygos turi be galo daug reikšmės“, Venclova cituoja prancūzų literatūros istoriko Ferdinando Brunetière'o teiginį, kad „iš visų įtakų, veikiančių literatūros istorijoje, žymiausia – įtaka kūrinių kūriniui“⁴. Taigi pasirinkęs „Paskenduolę“ tirti formos aspektu, Venclova aptaria kūrinių siužetą, personažus, intrigą, motyvavimą, motyvus, kompoziciją, peizažus, dialogą ir stilių. Jų charakteristikos yra pakankamai bendros, atskirais atvejais (stiliaus, dialogo) – ir itin eskiziškos. Jokios deklaruoto formaliojo metodo specialios metodikos autorius čia nenaudojo. Straipsnis rašytas 1929 m., ekspresionistiškuoju Venclovos laiku, ir tai žymu kūrinių vertinime. „Realistinis“ Vienuolio stilius čia komentuojamas gana kritiškai, nes jis neatitinką naujosios laiko dvasios: „Vienuolis nevartoja laužyto sakinio, kuris sintaksiškai nepateisinamas, kuris eina prieš klasiškos sintaksės normas. Šių dienų literatūroje [...] mes dažnai rasime sakinių laužytų, su keista punktuacija (skyrība).

2 Antanas Venclova, „9-10 Baras“, in: Antanas Venclova, *Apie gyvenimą ir rašytojo darbą*, Vilnius: Vaga, 1976, p. 240.

3 Idem, „Salomėja Nėris, *Anksti rytą*“, in: Antanas Venclova, *Apie gyvenimą ir rašytojo darbą*, p. 243.

4 Idem, „A. Vienuolio ‚Paskenduolė‘: Mėginimas tirti formaliniu metodu“, in: Antanas Venclova, *Apie gyvenimą ir rašytojo darbą*, p. 246.

Kai kas šį sakinio naujoviškumą laiko maniera, bet aš, kiek nukrypdamas nuo savo rašinio temos, pastebėsiu, kad laužytas, kapotas sakinytis turi gilesnę prasmę. Laužytas sakinytis yra susijęs su mūsų dienų dvasia, su tuo nervingumu, nepastovumu, kuris yra mūsų laikams charakteringas⁵.

Apibūdindamas „Paskenduolės“ peizažą ir jį palygindamas su Žemaitės peizažu, pirmenybę vėl suteikia ne „fotografuotiniam“ realistės Žemaitės peizažui, bet Vienuolio gamtos vaizdams, kur jie, pasak autoriaus, yra Veronikos psichikos turinio dalis – simboliški ir prasmingi. Šiuo metu jis visai pritaria Juozui Tumui-Vaižgantui, pakankamai kritiškai vertinusiame Žemaitės kūrybą dėl jos nekūrybiškumo, t.y. esą ji realų gyvenimą „fotografavusi“ savo atmintyje, po to jį reprodukovusi, nukopijavusi iš atminties, kaip kad Antanas Žmuidzinavičius – gamtos peizažus⁶. Į tokį Žemaitės kūrybos vertinimą atkreipėme dėmesį dėl to, kad vėliau, realizmui darantis Venclovos estetikos centru, Žemaitės, kaip ir Kristijono Donelaičio, kūryba jam taps pačiomis svarbiausiomis lietuvių literatūros tradicijos atramomis.

Baigdamas, jo žodžiais, formos plačiau prasmę analizę, Venclova dar kartą pabrėžė, kad visuomeniška „Paskenduolės“ reikšmė ir prasmė esanti istoriko ar sociologo reikalas; jam rūpėję literatūros mokslo kompetencijai priklausantys kūrinio aspektai. Venclovos teigimu, tai esąs pirmas tokio pobūdžio formalinio metodo bandymas lietuvių kritikoje. 1931 m. pirmajame *Židinio* numerio buvo išspausdintas turbūt antras panašios metodikos darbas – Juozo Ambrazevičiaus „Kompozicijos problema beletristikoj: Š. Raganos *Irkos tragedija*“. Šiandien abi šios studijos labiau primena metodo pratybas ar atitinkamo literatūros teorijos vadovėlio skyriaus iliustraciją nei išbaigtą tyrinėjimą, nes viskas čia likę tik analizės lygmenyje, stokojama kūrinio visumos sampratos, neieškoma viską organizuojančio centro. Vis dėlto ir dabar galime tik pritarti autoriui, teigusiam, kad

Rimtas literatūros kūrinio formos bei architektonikos tyrinėjimas mūsų kritiką galėtų apsaugoti nuo diletantizmo, plepėjimo apie dalykus, kurie su literatūra neturi nieko bendro, nuo betiksliško knaisiojimosi po rašytojo sielą. Mūsų kritikai dažniausiai eina kūrinio nagrinėti be metodo, be kriterijų, laikydami savo skonį aukščiausiu kriterijum meno kūriniiui vertinti. Kad tam būtų užkirstas kelias, mūsų literatūra turi būti iširta formališkai, tiksliai, tiesiog matematiškai⁷.

5 *Ibid.*, p. 260.

6 *Ibid.*, p. 256.

7 *Ibid.*, p. 262.

Beje, šis Venclovos kritikos tekstas 2003 m. buvo perspausdintas Loretos Mačianskaitės sudarytoje knygoje *Antano Vienuolio „Paskenduolė“: Tekstas ir interpretacijos* šalia dar aštuonių skirtingais metodais paremtų šio kūrinio perskaitymų. Tik šio leidinio pratarmėje netiksliai nurodoma, kad Venclovos studija po 1929 m. pakartotinai nebuvo publikuota⁸. Ir sovietiniais laikais Venclova šio savo jaunystės formalizmo neišsižadėjo: šis tekstas yra dvyliktoje jo *Raštų* serijos knygoje *Apie gyvenimą ir rašytojo darbą* (1976).

Kitas metodo (ir ne tik) požiūriu įdomus Venclovos literatūros tyrinėjimas yra diplominis darbas „Simbolizmas lietuvių lyrikoje“; parašytas 1932 m. Dvi jo dalys: „Muzikalinis elementas mūsų simbolikų lyrikoje“ ir „Prancūzų simbolizmas“ vėliau buvo paskelbtos spaudoje⁹. Abu straipsniai buvo perspausdinti sovietiniais metais išleistame Venclovos kritikos straipsnių rinkinyje *Literatūra ir liaudis* (1974). Šis studento Venclovos darbas buvo pirmas mėginimas aptarti lietuvių simbolizmą: paaiškinti reiškinių atsiradimo priežastis, apibūdinti jo estetiką bei poetiką. Diplominiame darbe iš esmės derinami keli metodai: simbolizmo atsiradimo priežastys bei jo estetika aiškinama remiantis sociologinėmis premisomis, o pati kūryba komentuojama pasitelkus platų istorinį-kultūrinį kontekstą ir komparatyvistinį bei formalistinį metodus.

Pradedama nuo simbolizmo susiformavimo priežasčių, pastebint, kad

Tos priežastys, mūsų nuomone, negali būti grynai literatūrinės. [...] Visai neneigdami atskirų kūrėjų individualinių kūrybinių palinkimų ir psichikos savybių, kurios jų kuriamus kūrinius orientuoja viena ar kita linkme, vis dėlto negalime nepripažinti tų bendrų, iš paviršiaus žiūrint nepastebimų, *povandeninių* tėkmių, kurios ištisęs menininkų grupes ir jų kūrybą orientuoja viena ar kita linkme, nustato jų pasaulėžiūrą – gyvenimiškąją ir meniškąją, – kurios nustato ištisoms menininkų grupėms bendras kūrybos savybes, tam tikrą stilių¹⁰.

O tos „povandeninės tėkmės“, kaip liudija tolesnė diplominio darbo eiga, tai Plechanovo suformuluotos tezės apie meną kaip gyvenimo atspindį, sukon-

8 *Antano Vienuolio „Paskenduolė“: Tekstas ir interpretacijos*, sudarė Loretė Mačianskaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

9 *Dienovidis*, 1938, Nr. 2, p. 84–89; *Kultūra*, 1936, Nr. 12, p. 772–775.

10 Antanas Venclova, „Simbolizmas lietuvių lyrikoje“, diplominis darbas, in: LITI rankraštynas, F5/305, p. 2.

kretintą iki klasių kovos mechanizmo. Nes, pasak minėto rusų marksisto, „kiekviena ideologija“ – taip pat ir menas bei vadinamoji *grožinė literatūra*, – išreiškia tam tikros visuomenės arba – jeigu mes turime reikalo su visuomene, pasiskirsčiusia klasėmis – tam tikros visuomeninės klasės – norus (stremlenija) ir nuotaiką“¹¹. Taigi remdamasis šiais teiginiais Venclova į lietuvių simbolizmą, jo žodžiais, prasidėjusį po Pirmojo pasaulinio karo ir epigonų kūryboje tebevegetuojantį „iki šiol“; t.y. iki darbo rašymo laiko – ketvirtojo dešimtmečio pradžios, žvelgia kaip į „lietuviškosios buržuazijos idėjų, jos pasaulėžvalgos, jos nuotaikos išreiškimą tam tikru istoriniu momentu“.

Autoriaus dėmesio centre – Balio Sruogos, Fausto Kiršos ir Vinco Mykolaičio-Putino lyrika. Bet, prieš imdamasis jų kūrybos analizės, Venclova esmingai pristatė ryškiausius prancūzų bei rusų simbolistus ir jų teoretikų pastebėjimus, apimdamas ir ištakas: Charles'o Baudelaire'o ir Edgardo Allano Poe kūrybą. Kauno universitete studijuodamas lietuvių, rusų ir prancūzų literatūras ir gerai mokėdamas šias užsienio kalbas, Venclova citavo originalo kalba šaltinius, lygino juos su lietuvių simbolistų kūryba. Perėjęs prie visuomeninių simbolizmo radimosi priešasčių Prancūzijoje, autorius pradeda nuo istorinės-kultūrinės XIX a. vidurio epochos charakteristikos: pozityvizmo, scientizmo, išaugusios eksperimento reikšmės, mini Auguste'o Comte'o, Hippolyte'o Taine'o vardus; kūryboje – natūralizmą (Émile'is Zola, Guy de Maupassant'as). Po to pereinama prie šios ideologijos krizės, sutapusios su amžiaus pabaiga, rezultatų: misticizmo, individualizmo, intuityvizmo (Henri-Louis'as Bergsonas) ir užbaigia literatūrinėmis srovėmis – dekadentizmu, simbolizmu (Paulis Verlaine'as, Stéphane'as Mallarmé). Atskirai apibūdinami panašūs, tik kiek vėlesni procesai Rusijoje, gausiai cituojami simbolistai (Konstantinas Balmontas, Valerijus Briusovas) bei simbolizmo teoretikai (Vladimiras Solovjovas, Ellis), pateikiamos glaustos, taiklios ryškiausių simbolistų, tarp jų ir Jurgio Baltrušaičio, kūrybos charakteristikos.

Lietuvių simbolizmo visuomeninę genezę autorius pradeda iš toli: nuo 1905 m. revoliucijos. „Literatūriškomis“ simbolizmo genezės grandimis darbe nurodomi Juozapas Albinas Herbačiauskas, Edmundas Steponaitis, Zigmas Gėlė, žurnalas *Vaivorykštė* (1913–1915), *Pirmasai baras* (1915). Literatūrinėje lietuvių simbolizmo genezėje autorius itin pabrėžia rusų simbolizmo įtaką, ypač akivaizdžią Sruogos poezijoje. Apibūdinamas tris ryškiausius lietuvių simbo-

11 *Ibid.*

listus – Sruogą, Kiršą ir Mykolaitį–Putiną kaip srovės atstovus, Venclova vienu iš diferencinių požymių laikė estetinę nuostatą „menas menui“. Jos atsiradimo priežastis aiškino pasitelkdamas Plechanovo teiginį: „Menininkų ir žmonių, gyvai besidominčių meno kūryba, tarpe palinkimas į menas menui atsiranda kaip išdava beviltiškos jų nesantarvės (razlada) su juos apsupančia visuomenine aplinka“¹². Ir priešingai, utilitarinė pažiūra į meną atsirandanti ten, kur „yra abipusiškas atjautimas (sočuvstvije) tarp žymios visuomenės dalies ir žmonių, daugiau ar mažiau besidominčių meno kūryba“¹³. Pastarąjį atvejį Venclova iliustruoja Maironio poezijos pavyzdžiu, o pirmąjį – „menas menui“ – simbolistų situacija. Beje, šis literatūros kaitos sociologinis eskizas yra visai įtikinamas ir, atrodytų, galėjo būti labai parankus sovietmečio ideologijai. Bet tuomet – kodėl šis diplominio darbo fragmentas liko neišspausdintas? Žinoma, dabar galima tik spėlioti, tačiau viena iš hipotezių galėtų būti ir ta, kad sovietmečio „bolševikiškiams marksistams“ buvo neparanki „menševiko“ Plechanovo persona, kuria autorius čia nuolat remiasi. Beje, pokario metais smarkiai kritikuotam Korsakui dėl straipsnių rinktinėje *Literatūra ir kritika* (1949) esančių ideologinių klaidų vienas iš kaltinimų ir buvo dėl kritiko cituojamų Plechanovo raštų. Vėliau Venclova, Lietuvos rašytojų sąjungos pirmininkas (1954–1959), rašytojų plenumo (1957) skaitytame pranešime „TSKP XX suvažiavimas ir mūsų literatūros uždaviniai“ kaip tik atkreipė dėmesį į šį faktą, teigdamas, kad „Korsakas neteisingai buvo kritikuojamas už tai, kam jis [...] remiasi Plechanovu“¹⁴. Žinoma, galima ir kita versija: sovietmečiu, kai sociologizmas vertinant literatūrą tapo privaloma kasdienybe, Venclovai galėjo atrodyti aktualiau publikuoti minėtus specifiškai literatūrologinius, o ne sociologinius darbo fragmentus.

Antroje darbo dalyje monografiškai nagrinėjama minėtų trijų autorių poezija, ir čia, šalia pasikartojančių jų kūrybos simbolistinių pobūdį nulėmusių sociologinių charakteristikų, šalia komparatyvistinių jų poezijos gretinimų su rusų ir prancūzų autorių kūryba, esama ir „formalistinių“ intarpų – išvalgios formos analizės, pavyzdžiui, kalbant apie simbolizmui būdingų motyvų repertuarą, poetinių priemonių (metaforos, simbolio) specifiką, apie melodiką bei visų jų individualius atspalvius Sruogos, Kiršos ir Mykolaičio–Putino eilėse. Be minėto Ple-

12 *Ibid.*, p. 31.

13 *Ibid.*

14 Antanas Venclova, *Laiškai ir rašytojai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 165.

chanovo, čia pasinaudojama ir rusų formalistų patirtimi: literatūros sąrašė Boriso Eichenbaumo, Viktoro Žirmunskio, Boriso Tomaševskio, Julijaus Eichenvaldo pavardės. Toks skirtingų metodų derinys liudytų autorių buvus metodologinių ieškojimų stadijoje.

Beje, Venclovos diplominį darbą vertinę profesoriai Mykolas Biržiška ir Vincas Mykolaitis-Putinas, jį įvertino labai gerai. Biržiškos atsiliepimo fragmentas:

Jis nagrinėjimui pritaiko marksistinį metodą, kuris reikalauja ypatingai plataus visuomeninio apsisikaitymo, rimto jo mokslo pritaikymo literatūrai išdavų pažinimo, rūpestingo tikslingumo ir subtilaus jautrumo, kad nevirstų jis per lengvu schematizavimu ir publicistiniu „priešo“ triuškinimu; [...]. Iš Venclovos rašto matyti, kad jis gražiai yra apsiskaitęs ne tik lietuvių, bet ir nelietuvių literatūroje, ypač atjaučia meninį poezijos grožį ir moka tai išreikšti, nors ne visada jam pavyksta išvengti publicistinių nukrypimų. Ir vis dėlto reikia pripažinti, jog jo nagrinėjimas virto kur kas „akademiškesnis“; negu galima buvo iš autoriaus laukti¹⁵.

Toliau profesorius rašo, kad, nors ir turįs abejonių dėl marksistinio metodo taikymo tikslingumo ar kai kurių Venclovos poezijos vertinimų (konkrečiai – dėl pernelyg kritiško Kiršos poezijos vertinimo), bet dėl diplominio darbo išsiskiriančio savitumo jis jį vertinąs labai gerai.

Mykolaičio-Putino atsiliepimas:

Nesutinku su kai kuriomis autoriaus nuomonėmis ir gana vienašališku lietuvių simbolizmo interpretavimu visuomenine prasme. Bet šiaip jau šis rašto darbas rodo literatūrinį autoriaus subrendimą, savistovumą ir ambiciją. Šis darbas yra pirmas mūsų literatūroje bandymas aptarti lietuvių simbolizmą. Darbą vertinu labai gerai¹⁶.

Kodėl aš plačiau sustojau prie šių pirmųjų Venclovos literatūros mokslo darbų? Todėl, kad derinti kelis ar laisvai rinktis vieną ar kitą metodą, priklausomai nuo tyrinėjimo objekto ir nuo to, kokį tyrinėtojas sau kelia uždavinį, buvo perspektyvus kelias. Jeigu nebūtų 1940-ųjų, po kurių galimybė laisvai pasirinkti kalbėjimo apie literatūrą būdą iš pradžių tapo absoliučiai negalima, kai sociologinis metodas virto socialistiniu realizmu, manau, kitoks būtų buvęs ir sociologinio metodo likimas lietuvių literatūros kritikoje. Nors Lietuvai atgavus

15 LLTI rankraštynas, AV-41.

16 Vinco Mykolaičio-Putino įrašas tituliname Venclovos diplominio darbo puslapyje.

nepriklausomybę sociologinis metodas kurį laiką dar buvo lydimas nepasitikėjimo ir įtarumo, šiuo metu jis vėl kelia nemažą literatūrologų susidomėjimą, tik dairomasi dabar į prancūzus. Kaip teigia šiuolaikiniai literatūros sociologai, kurių jau randasi ir Lietuvoje (Marijus Šidlauskas, Loreta Jakonytė), „Literatūros sociologijos pamatą ir dabar dažniausiai grindžia marksistinė teorija (nuo klasikinio pavidalo iki modifikuoto neomarksizmo), kuri konceptualizuoja ekonominį, socialinį kultūros determinizmą“¹⁷. Sociologinio metodo evoliucija išpūdinga: nuo absoliutaus meno determinizmo, tikrovės „veidrodžio“ koncepcijos, iki santykinės meno autonomijos (Pierre'o Bourdieu „literatūros laukas“), nuo kiekybinių charakteristikų link kokybinių, nuo kontekstų link tekstų.

Bet dar grįžkime istorijon. Tolesnė Venclovos metodologinė evoliucija pakrypo sociologinio metodo naudai. Tuo metu jis ir savo grožinėje kūryboje nuo ekspresionizmo perėjo prie realizmo, paprasto ir aiškaus gyvenimo vaizdavimo, suprantamo platesniam skaitytojų ratui. 1936 m. *Literatūros* žurnale paskelbtame straipsnyje „Kritinio realizmo keliu“ Venclova konstatuoja ir konceptualizuoja įvykusį lūžį:

Vienos klasės sutemų, o kitos apyaušrio laikotarpiais paprastai sąžiningiausi rašytojai sukuria žlungančios klasės mene kritinį realizmą, kuris dažniausiai savo siekimus sieja su kylančios klasės ideologija ir savo idėjomis yra artimesnis jai, negu žlungančiai klasei¹⁸.

Kalbėdamas kairiųjų rašytojų vardu, teigė:

Kalbant apie mus, reikia pažymėti, kad prieš kelerius metus formalizmo, „stilizavimo“; nereikalingo „gražinimo“ liga buvo apėmusi mūsų pažangiąją literatūrą, ir tada prieš tą formalizmą reakingasis literatūros flangas kėlė triukšmą, kaip prieš kokią revoliuciją, tačiau pamažu pats su juo apsirato ir net jį pasisavino. Talentingesnieji pažangieji rašytojai, pirmiau patys buvę formalistinių „ieškojimų“ adeptai, eidami natūraliu raidos keliu ir pamatę visą to formalizmo tuštumą, juo atsikratė arba baigia atsikratyti. Jų raštuose jo vietą vis labiau užima subrendusi realistinė literatūrinė kultūra¹⁹.

17 Loreta Jakonytė, *Rašytojo socialumas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 34.

18 Antanas Venclova, *Literatūra ir liaudis*, Vilnius: Vaga, 1974, p. 43–44.

19 *Ibid.*, p. 46.

Būtent „subrendusiai“ ar dar bręstančiai realistinei lietuvių literatūrai Venclova dabar ir skyrė savo, kaip kritiko, dėmesį. Jis recenzavo Ievos Simonaitytės *Aukštųjų Šimonių likimą*, žavėdamasis jos „realistišku įgudimu“, epišku romano užmoju, „aukšta literatūrine kokybe“; labai teigiamai įvertino Jono Šimkaus pirmąją knygą *Kova dėl dievo*, nes

Kas labai svarbu, Šimkus nežiūri į literatūrą tuo „grynojo meno“ požiūriu, dėl kurio net Bernardas Šo sakėsi nepereitų nė per gatvę, bet turi ryškų pažangaus rašytojo literatūros paskyrimo supratimą. Tai daro jo knygą aktualią, reaguojančią į supančią aplinką. Tokios knygos vieniems yra ginklas, o kitiems sukelia siaubą, nes jos judina jų stabus ir po tais stabais slypinčius pinigų kapšus²⁰.

Dėl „teisingo tikrovės paveikslų“ gyrė kito pradedančio rašytojo Vinco Žilionio romaną *Būdviečių mokykla* bei jo novelių rinkinį *Svetima moteris*. Recenzuodamas Juozo Baltušio pirmąją knygą *Savaitė prasideda gerai* džiaugėsi nauja kylančia pažangiosios literatūros pajėga. Venclova manė, kad kritikos uždavinys nėra tik nurodyti kūrinio trūkumus, bet ir „kiek galima ryškiau iškelti kūrinio teigiamybes“²¹. Dėl to jis jautė reikalą teigiamais akcentais papildyti kolegos Korsako, garsėjusio kritiškumu, *Kultūroje* pareikštą Cvirkos *Žemės maitintojos* vertinimą.

Be recenzijų, Venclova nemažai rašė bendraisiais kultūros klausimais, kritikuodamas valdžios abejingumą meno padėčiai ir išskeldamas tokias problemas: nepakankamą literatūros sklaidą, stichišką vertimų politiką, skaitytojo skonio ugdymą ir kitas. Daugelis šių problemų, deja, atrodo amžinos. Štai kad ir apie skaitytojo skonį ir literatūros kokybę:

[...] eilinis skaitytojas griebia, kas tik pakliūva po ranka. Tartum musės prie medaus, prie visokių „Kaukolių žalsvuose čemodanuose“, „Paulinų“, „Ksenijų“ ir kito šlamšto, kurio viršeliuose išpieštos apsiašarojusios bobos, kavalieriai su kaukėmis ir revolveriais, puola poniutės, gimnazistai, valdininkai. Paėmę rimtą knygą, jie žiovauja, keikiasi ir pagaliau ją meta.

Suprantama, negalima norėti, kad tas šlamštas išnyktų, kol esamoj sistemoj knyga yra ne tik kultūrinis veiksnys, bet ir pelno dalykas. Tačiau labai ima rūpestis, kada, pvz., palygini Putino ir kokios nors Mnišek išparduotų pas mus knygų skaičius²².

20 *Ibid.*, p. 67.

21 *Ibid.*, p. 50.

22 *Ibid.*, p. 56.

Ypač Venclovą jaudino kultūros palikimo klausimai; prie „neatidėtinų darbų“ (toks straipsnio pavadinimas) jis mini kapitalinio kelių dešimčių tomų tautosakos rinkinio, „sutvarkyto pasaulyje priimtais metodais“, išleidimą; būtinumą žurnalo, kur būtų skelbiama literatūros istorijos medžiaga, archyvai ir t.t.; daugiatomių literatūros istorijų – savos literatūros ir pasaulinės literatūros – parengimą; pasaulio klasikų leidimo programos keleriems metams sudarymą ir vykdymą; vertėjų kadru planinį rengimą ir ugdymą. Šias kultūros politikos gaires ir priemones joms įgyvendinti Venclova išdėstė 1938 m. (*Dienovidis*, Nr. 1).

Iš esmės apie tuos pačius „neatidėtinius darbus“ Venclova kalbėjo ir 1945 m. pirmajame Lietuvos rašytojų suvažiavime. Bet ir po penkiasdešimt metų kai kurie iš tų Venclovos numatytų kultūros darbų tebėra aktualūs. Sovietmečiu Venclova nuo aktualiosios kritikos nutolo, nes tas laikas, ypač pirmasis jo dešimtmetis, literatūros kritikai apskritai buvo nepalankus. Net Korsakas, kritikas iš pašaukimo, dėl tuometinio ideologinio teroro buvo priverstas iš kritikos pasitraukti į literatūros mokslą. Venclovai literatūros kritika, šalia poezijos, prozos, vertimų, buvo tik vienas iš veiklos barų. Beje, jis ne tik vertė užsienio autorius, bet ir daug rašė apie jų kūrybą, supažindindamas skaitytoją su daugeliu visuotinės literatūros klasika tapusių kūrinių bei jų autorių. Sovietmečio Venclovos straipsnių herojais tapo Èmile'is Verhaerenas, Thomas Mannas, Arnoldas Cweigas, Friedrichas Schilleris, Rabindranatas Tagorė, Gandževi Nizami, Paulis Eliuard'as, Romainas Rolland'as, Aleksandras Puškinas, Michailas Lermontovas, Levas Tolstojus, Maksimas Gorkis, Vladimiras Majakovskis, Julianas Tuwimas ir kiti. Jis susirašinėjo su savo jaunystės autoriumi Uptonu Sinclairu, parašė straipsnį apie jo lietuviškos tematikos romano *Džiunglės* recepciją bei genezę (panaudodamas rašytojo jam atsiųstą biografinę medžiagą). Įvairiomis (dažniausiai jubiliejų ir laidotuvių) progomis, paprastai remdamasis asmeninio bendravimo įspūdžiais, Venclova rašė ir apie Sovietų Sąjungos tautų rašytojus: Samedą Vurguną, Avertiką Isahakianą, Ašotą Graši, Dmitrijų Guliją, Pavlą Tyčiną, Pavelą Antokolskį, Nikolajų Tichonovą, Ilją Erenburgą.

Sovietmečiu iškilęs į aukštus valstybės ir visuomenės veikėjus (1940 m. – švietimo ministras, ilgą laiką – Lietuvos ir SSRS Aukščiausiųjų Tarybų deputatas, 1952–1964 m. LKP CK narys, 1954–1959 m. Lietuvos rašytojų sąjungos pirmininkas) jis liko, pasak Vytauto Kubiliaus, pirmiausia kultūros žmogumi. Venclovos veiklos prioritetas visada buvo lietuvių literatūros interesai, kuriems jis nuoširdžiai eikvojo, kalbant šiuolaikinės sociologijos sąvokomis, savo simbo-

linį kapitalą: juodžiausiais pokario metais rašė įvadus Antano Baranausko, Maironio, Žemaitės, Salomėjos Nėries raštams, kad įteisintų jų išleidimą (ir buvo LKP(b) CK XV plenumo 1947 m. Antano Sniečkaus apkaltintas pasidavimu „vieningosios srovės“ teorijai bei nepakankamu Komunistų partijos įtakos įvertinimu, interpretuojant Nėries pasukimą kairėn), vėliau ėmėsi Mikalojaus Konstantino Čiurlionio reabilitacijos. Jo galios tuometiniame literatūros lauke buvo didelės, bet ne beribės.

Apibendrinant galima teigti, kad Venclovos literatūros kritika priklauso pozityvistinio literatūros mokslo tradicijai. Ši tradicija apima ir formalistinės analizės bandymą Vienuolio „Paskenduolei“ skirtoje studijoje, ir kairuoliškai sociologines literatūros interpretacijas nepriklausomos Lietuvos laiku, ir istorinei kultūrinei mokyklai artimesnį jo sovietmečio kritikos periodą. Vis dėlto Venclovos kritika patyrė tam tikrą raidą: nuo objektyvaus, apsiribojančio kūrinio struktūros tyrimu, prie atvirai tendencingo ideologiško santykio su objektu, vėliau – prie neutralesnės, į kultūros kontekstus orientuotos tyrinėtojo pozicijos. Iš esmės visos šios metodikos, viena kitą papildydamos, produktyviai funkcionavo Venclovos diplominiame darbe „Simbolizmas lietuvių lyrikoje“.

Gal ir dabar panašus literatūros sociologijos ir kitų literatūros analizės metodikų derinys būtų vaisingas? Taip galvoti leistų Marijaus Šidlausko, deklaruojančio „naujojo socialumo ilgesį“, literatūros kritika, kurioje literatūros sociologija jau ne tik derinama (papildymo prasme) su fenomenologine tyrinėtojo nuostata, bet jų jungtis čia sudaro naujos kokybės darinį – naująjį „vertikalųjį“ socialumą.

Literary Criticism by Antanas Venclova

S u m m a r y

The article examines a critical methodology of a writer and poet Antanas Venclova (1906–1971). It focuses on historical processes under the ideological influence, the main of which was occupation of Lithuania by the Soviets in 1940. A significant consideration is devoted to Venclova’s writings accomplished during the Independence: the formal analysis of a story by Antanas Vienuolis “Paskenduolė” (1929) and the study *Symbolism in the Lithuanian Lyrics* (1932), which is historical and cultural in its character but has some aspects of vulgar socialization. In the Soviet period Venclova’s criticism was mostly occasional (essays, necrologies), cultural and historical in essence. The conclusion of the article asserts that his literary criticism pertains to the tradition of positivism in literary science, which includes attempts of formal analysis as the explanation of the genesis of symbolism in a socialized manner, as well as the contextual nature of critical essays typical of the Soviet time.

Key words: literary criticism, sociological method, formal analysis, Antanas Venclova.
